

УДК 330.1:32

С.В. КУЗЬМІНОВ, доктор економічних наук, професор,
проректор Дніпропетровського університету імені Альфреда Нобеля

КОРОТКЕ ПОЛІТИКО-ЕКОНОМІЧНЕ ВИЗНАЧЕННЯ ФАШИЗМУ

У статті вирішується проблема формування простого, зрозумілого та операбельного визначення фашизму як політико-економічного феномену. Проаналізовано методичні підходи до визначення фашизму, які були застосовані політиками, ученими, діячами культури. У рамках типології запропоновано виділяти емоційний, феноменологічний та сутнісний типи визначень фашизму. Проаналізовано переваги та недоліки визначень кожного типу. Запропоновано сутнісне визначення фашизму як феномену використання псевдосоціалістичної демагогії для захисту інтересів олігархату.

Ключові слова: фашизм, псевдосоціалістична демагогія, олігархат, методологія формування визначень.

Вступ. Найбільші потрясіння і жертви людства у ХХ ст. так чи інакше були пов'язані з фашизмом та нацизмом. Але незважаючи на те, що ХХ ст. було багатим на фашистські режими, якогось загальноприйнятого визначення фашизму як політико-економічного феномену поки що не існує. Відсутність визначення відображає брак розуміння природи фашизму. Це створює, як мінімум, дві проблеми:

1. Слово «фашизм» або споріднене йому за змістом «нацизм», маючи, без сумніву, негативне психоемоційне забарвлення, використовується із суто пропагандистською метою, як ярлик, лайка на адресу супротивника. Причому використовувати таке пропагандистське кліше можна безперешкодно, оскільки спростуванню воно через відсутність визначення фашизму не підлягає.

2. Без розуміння природи фашизму та нацизму людство може змарнувати шанс виконати заклик страченого у 1943 р. у Берлінській в'язниці Юліуса Фучика «Люди, я любив вас. Пильуйте!» і дозволити цьому страшному явищу трапитися у людській історії знов.

Постановка наукової проблеми у загальному виді. У зв'язку з цим подальші дослідження природи нацизму і фа-

шизму як політико-економічного феномену слід вважати такими, що не втратили актуальності, а формування простого, зрозумілого та операбельного визначення – першочерговим завданням у цьому напрямі.

Аналіз існуючих рішень та конкретизація проблеми. Визначення фашизму та нацизму давалися у різний час різними особами, серед яких були політики, філософи, літератори, науковці. Так, Б. Муссоліні, який, здається, краще за інших мав знати, що являє собою фашизм, дав його опис досить розмито і в той же час емоційно (що, до речі, не випадково), так що його можна вважати засновником плутанини та еkleктики у визначенні фашизму. Ф.Д. Рузвельт був, можливо, першим, хто використав слово «фашизм» саме як лайку, звинувачення на адресу ворога, так що і його можна вважати одним з батьків-засновників процесу штучного ускладнення проблеми ідентифікації фашизму.

С. Пануціо стверджував, що фашизм є одним з видів конституційного анархізму. Проте і це визначення не може вважатися задовільним, оскільки при намаганні застосувати його на практиці до якогось існуючого режиму виникає невідомою проблемою щодо того, чи є саме

цей випадок саме тим різновидом конституційного анархізму. Не кажучи вже про те, що на практиці годі знайти суто анархічні режими, і фашистські тут не виняток.

Традиція ідеологічно та емоційно насичених визначень фашизму була продовжена Г. Димитровим, визначення якого було прийняте як марксистська догма. Проте і це визначення є малооперабельним, оскільки ознаки, подані Г. Димитровим неможливо об'єктивно поставити у відповідність реальній політичній програмі через крайню залежність результатів оцінювання від особистісних характеристик оцінюючого суб'єкта і його класової самоідентифікації.

Більш сучасні визначення фашизму також не вільні від вади неопераціональності та суб'єктивізму у застосуванні. Крім того, сам об'єкт, що визначається, є досить мінливим. Так, фашизм в Італії за часів Муссоліні і хортистський фашизм в Угорщині відрізняються один від одного не менше, ніж кожен з них – від фашизму Салазара або Стресснера. До того ж існуючі підходи до визначення фашизму не пропонують академічної чистоти у визначенні того, чи були фашизмом, приміром, німецький нацизм або «кривава хунта Піночета» у Чилі.

Таким чином, питання про те, чи співвідносити певну партію чи режим з фашизмом, залишається конвенціональним, тобто питанням згоди називати цей феномен саме так. А з урахуванням негативних конотацій, така конвенція завжди буде неповною, а отже, не відповідатиме науковому принципу загальності й об'єктивності. З метою подолання цього науково-методичного конфлікту спробуємо дати визначення «фашистського мінімуму», тобто мінімально достатнього набору ознак, відповідність яким дозволяє визначити будь-яку політичну партію чи режим як фашистські за своєю суттю, але не дати можливості називати фашизмом те, що не є ним насправді.

Виклад основного матеріалу дослідження. Проблема визначення фашизму має методологічний характер. Тому її ви-

рішення слід починати з вибору адекватного методу дослідження для формування робочої гіпотези. Наважимося стверджувати, що незадовільний результат спроб загально та однозначно визначити фашизм як специфічне соціально-політичне явище є наслідком неправильного вибору методичних та методологічних передумов наукових розвідок у цій сфері. Існуючі визначення фашизму можна типологічно об'єднати у три групи, давши їм умовні назви для зручності подальшого викладу матеріалу: емоційні, феноменологічні та сутнісні. Розглянемо кожний тип детальніше.

1. *Емоційні.* До цього типу належать визначення чи, коректніше, описи фашизму, які даються переважно політиками, пропагандистами, популяризаторами або, навпаки, критиками фашизму. Це, наприклад, визначення Б. Муссоліні та Г. Димитрова. Якщо перший з них робить акцент на у цілому позитивних аспектах єдності думки і дії, особистого і державного, матеріального і духовного, то інший робить діаметрально протилежні акценти на насильницькому придушенні фашистами незгодних з їхньою політикою, агресивності, шовінізмі. Проте незважаючи на абсолютну антагоністичність результатів, методично підходи Муссоліні та Димитрова ідентичні. І той, і другий не виділяють якісних індикаторів для фашизму, залишаючи поза розглядом факт, що будь-яка держава і будь-яке суспільство під тими чи іншими приводами обмежують індивідуальну поведінку, намагаються брати до уваги найбільш сильні, у тому числі і не надто чисті, мотиви людської поведінки, так чи інакше використовують насилля для підтримання суспільного порядку тощо. З огляду на це виявляється, що автори емоційних визначень пропонують не об'єктивний інструмент пізнання, а суб'єктивну оцінку прийнятності обмежень поведінки індивіда суспільством та державою, яка його уособлює. Власне, це не питання раціональності, а питання віри – чи вірите ви у те, що держава має право забороняти робітникам страйкувати за будь-яких умов або повинна переслі-

дувати та винищувати циган, чи навпаки, ви вважаєте, що такі дії держави неприйнятні і потребують осуду. Саме тому автори визначень такого типу звертаються не до розуму читача, а до емоцій. Віра ірраціональна, але чутлива до почуттів.

2. *Феноменологічні*. Цей тип визначень намагається вирішити ключову проблему емоційних визначень – відсутність якісних, раціонально контрольованих критеріїв. У феноменологічному визначенні пропонується опис конкретних суспільних проявів, які характерні для фашистських режимів, і держава чи партія, які мають саме такі ознаки, вважаються фашистськими. Такі визначення наводять, наприклад, С. Пейн, який дав перелік з шести ознак фашизму, та У. Еко, у якого таких ознак наведено аж чотирнадцять.

Так, С. Пейн [1] стверджує, що метою фашистських рухів була побудова або реформування капіталізму (відповідно, для менш або більш розвинених країн). Причому він виділяє такі ознаки фашизму:

- авторитарна держава;
- регулювання приватного сектора економіки;
- фашистська символіка;
- антилібералізм;
- антикомунізм;
- антиконсерватизм.

У. Еко у своїй статті «Вічний фашизм» [2], пояснюючи заплутаність ситуації з відповідністю назви «фашизм» конкретним ознакам реальних політичних режимів дрейфом змісту. Тобто, на думку Еко, фашистські режими утворюють своєрідний спектр, у якому сусідні режими будуть досить подібними. Але якщо взяти два крайні випадки партій або режимів, які належать до фашистських, то між ними майже не буде нічого спільного. Проте ознаки режимів з усього спектра Еко відносить до фашистських, саме тому таких ознак він виділяє аж чотирнадцять:

- культ традиції; культурний синкретизм;
- неприйняття модернізму, ірраціоналізм;

– культ «дії заради дії», недовіра до інтелектуального;

– неприйняття скептицизму: сумнів трактується як зрада;

– ксенофобія, расизм;

– буржуазність, опора на середній клас;

– націоналізм; одержимість теоріями змови, культивування почуття знаходження в облозі;

– ворог зображується як вкрай потужний, щоб послідовники відчували себе приниженими, і в той же час досить слабкий, щоб його можна було здолати;

– життя розуміється як безперервна війна, а пацифізм – як співпраця з ворогом;

– елітизм, презирство до слабких;

– культ героїзму і культ смерті;

– мачизм, сексизм, неприйняття нестандартної сексуальної поведінки;

– «виборчий популізм»: індивідууми сприймаються не інакше як єдиний монолітний Народ, чю волю висловлює верховний лідер;

– неприйняття парламентаризму;

– використання новомови.

Слабким місцем таких визначень залишається саме те, що приваблює спеціалістів-прикладників (істориків, соціологів, політологів). Довгі переліки виникають як наслідок намагання описати усі прояви фашизму у різних країнах. У результаті жоден реальний фашистський режим не має усіх ознак. Тому стикаючись на практиці з певною політичною програмою, ми не можемо однозначно стверджувати, що це фашизм. Ми можемо лише обережно зазначити, що, можливо, це фашизм. А можливо – і ні.

3. *Сутнісні*. Ці визначення зовнішньо нагадують переліки феноменологічної групи, але подібність ця поверхова і визначається лише тим, що людина пізнає реальність за посередництва відчуттів. Сутнісні визначення фашизму орієнтовані не на повний опис усіх проявів фашизму, а на пошук «фашистського мінімуму», тобто переліку ознак, характерних для абсолютно усіх фашистських ідей, незалежно від того, під якою «торговою

маркою» вони подаються загалу. Прикладом такого визначення є опис фашизму, запропонований відомим письменником-фантастом Б. Стругацьким [3]. Він стверджує, що фашизм, по суті, – це диктатура націоналістів, тобто комбінація всього лише двох ознак: націоналізму та диктатури.

На нашу думку, це визначення фашизму також не позбавлене вад. Так, якщо це визначення правильне, то воно має описувати кожен випадок фашизму, але не визначати як фашизм те, що насправді не є фашизмом. З першою вимогою усе досить просто. Якщо усі чи майже усі режими, які традиційно відносять до фашистських (включаючи німецький націонал-соціалізм) є диктатурами націоналістів, то поодинокі відхилення від цього правила нейтралізуються шляхом пристосування термінології:

1. Якщо режим традиційно називається фашистським, але не є диктатурою націоналістів, то ми заявляємо, що ярлик «фашизм» був наліплений помилково, або із суб'єктивних, пропагандистських міркувань. Так, режим Піночета у Чилі радянські ЗМІ називали не інакше як «фашистська хунта Піночета». І хоча Піночет, без сумніву, був диктатором, але націоналістичний елемент при його правлінні проявлявся слабо, принаймні, навряд чи більше, ніж в інших південноамериканських державах, які націоналістичними не вважаються. Тому згідно з визначенням Стругацького, режим Піночета має бути позбавлений епітета «фашистський», що, слід погодитися, виглядає логічно.

2. Якщо режим не вважався фашистським, але має ознаки націоналістичної диктатури, то його можна проголосити фашистським.

Визначення фашизму, запропоноване Б. Стругацьким ще у 1995 році, викликало бурхливу суспільну реакцію у Російській федерації, оскільки автор недвозначно вказав на зародження фашизму в сучасній Росії. Критика цього висновку Стругацького зводилася до того, що:

– Росія – країна багатонаціональна, тому фашизм там бути не може (щоправ-

да, при проголошенні цього аргументу чомусь навмисне замовчують той факт, що сучасна нація – явище політичне, а не етнічне, а тому російськофедеральним націоналістом легко може бути татарин, бурят або етнічний українець);

– у Росії немає диктатури (і за часів президентства Б. Єльцина з цим, мабуть, слід було б погодитися, але чи так це зараз – питання дискусійне).

Є диктатура, чи її немає – теж дуже суб'єктивний критерій. Будь-яка держава застосовує певні обмеження щодо своїх громадян, а також іноземців. Деякі з цих обмежень та приписів можуть комусь здаватися і диктатурою, а хтось інший може з цим і не погодитися. Чи слід вважати диктатурою норми поведінки, запроваджені у деяких ісламських державах? Багато хто скаже, що так. Чи багато у світі держав, що втілюють принципи, які підносять власну націю порівняно з іншими, аж до певних елементів націоналізму? Так, особливо на Сході. То що, маємо вважати Катар, Саудівську Аравію, Об'єднані Арабські Емірати та ще не один десяток країн Азії, Африки, Латинської Америки фашистськими державами? Напевно, що ні.

Не погоджуючись зі Стругацьким за змістом сутнісних ознак, вважаємо абсолютно правильним застосований ним метод створення правильного визначення фашизму. Принагідно зазначимо, що правильних визначень об'єкта може бути більш, ніж одне. Наприклад, квадрат можна визначити і як прямокутник з рівними сторонами, і як ромб з рівними кутами, і навіть, як ромб, у якого принаймні один кут прямий. Тому не претендуючи на єдино можливе визначення фашизму, обґрунтуємо такий перелік ознак, який найбільшою мірою відповідає усталеним, загальноприйнятим перелікам фашистських режимів і партій минулого, що дозволить об'єктивно і однозначно визначити, чи є певний сучасний політичний режим або партійна програма фашистськими.

На нашу думку, одне з правильних визначень фашизму може бути побудоване на каузальному принципі. Замість того, щоб при формуванні фундаменталь-

них ознак фашизму обмежуватися відповідями на питання: «У чому проявляється фашизм?», поставимо питання «А чому виникає фашизм?», «Хто зацікавлений у фашизмі?».

Як питання, так і відповіді на них, не є новими. Очевидно, що зацікавлених груп, перемішаних між собою та взаємообумовлених, декілька. Серед них, разом з іншими:

- партійні функціонери, які, як мінімум, отримують кошти та інші блага від своєї партійної діяльності;

- романтики (молоді і не дуже), які отримують задоволення від самого факту приналежності до суспільного явища з такою привабливою (що вже є, то є) матеріальною та психоемоційною атрибуцією;

- люди, особисто схильні до конфліктів та насильства, які фашизмом легітимізуються та підносяться;

- інші люди, які сподіваються на захист своїх економічних та неекономічних інтересів фашистами.

Особливий інтерес, як нам здається, має викликати остання група. А саме та її частина, що покладає на фашизм надії, пов'язані з економічними (точніше, з політико-економічними) аспектами свого існування у суспільстві. Саме ця група є матеріальним базисом для фашизму. У той час як політики організують і проголошують, романтики створюють антураж, агресори безпосередньо втілюють у життя фашистські лозунги, прагматики їх усіх годують, чим і створюють принципову можливість існування фашистів. Звісно, на практиці ці групи суб'єктів перемішані і нерідко можна знайти і романтика, особисто схильного до насильства, і політика, який переслідує цілі, пов'язані з його бізнесом. Тому названі вище групи суб'єктів є групами не індивідів, а акторів (у неінституційному значенні цього терміна).

Серед тих, хто пов'язує з фашизмом сподівання на вирішення своїх проблем, а отже, приймає на себе тягар фінансування фашистських партій, чільне місце посідає великий бізнес. Так, Б. Лопухов [4] прямо вказує, що фашистська партія в Італії

фінансувалася великою буржуазією, яка була налякана лівим рухом у роки після закінчення Першої світової війни і масштабними страйками робітників. Аналогічної думки дотримуються інші дослідники стосовно ключової ролі великого банківського, торгового і промислового капіталу у фінансуванні фашистських партій у Німеччині та Іспанії [5]. Також відомо, що фашистські партії, що виникли у 1920-х роках у Великій Британії та Франції (але не прийшли до влади), мали тісні контакти з покровителями з високих бізнес-кіл, але, на щастя, не отримали дійсно масштабної фінансової підтримки з боку національних асоціацій підприємців, як це було в Італії, Німеччині та Іспанії.

Чому ж фашистська програма так зацікавила великий капітал? Справа у тих проблемах, які постали перед буржуазією доби державно-монополістичного капіталізму (а саме ця фаза капіталізму була притаманна суспільно-економічним відносинам у Західній Європі у першій третині XX ст.).

Відповідаючи на це питання, Е. Нольте розглядає фашизм, насамперед, як реакцію на поширення ідеології марксизму [6]. Судячи з того, що антикомунізм фігурує в усіх переліках феноменологічних ознак фашизму, а також у програмних заявах практиків фашистського руху (Муссоліні в Італії, Гітлера у Німеччині, Мозлі у Великій Британії, Доріо у Франції та ін.) цей елемент фашизму є важливим.

Отже, фашизм вирішує для великих капіталістів, що концентрують у своїх руках економічну і політичну владу (з урахуванням сьогоденних реалій і термінології ми, не припускаючись помилки, можемо називати їх олігархами), проблему нейтралізації комуністичної загрози. Те, що така загроза могла бути фатальною для олігархату, доводить і пролетарська революція у Російській імперії, і колапс Німецької імперії, що супроводжувався масштабним наступом лівих на недоторканну доти приватну власність, і фактичні захоплення підприємств робітниками в Італії. Тому одночасність появи фашизму і дозрівання загальної

суспільно-економічної кризи державно-монополістичного капіталізму навряд чи можна вважати випадковістю.

Проте чи можна вважати антикомунізм відмінною рисою фашизму? Очевидно, ні, оскільки критично на адресу соціалізму та комунізму впродовж усього ХХ ст. висловлювалися різні науковці і політики, у тому числі ті, які жодним чином не можуть бути названі фашистами, зокрема неоліберали. Для того, щоб пояснити співвідношення між соціалізмом (як вважалося, першою стадією комунізму), фашизмом та неолібералізмом знову застосуємо каузальний принцип.

Як і будь-яка інша суспільна криза, криза державно-монополістичного капіталізму пропонує три шляхи подальшого розвитку ситуації: революційний, еволюційний та консервативний. Фашизм – це спроба законсервувати ситуацію, яка склалася до кінця ХІХ – початку ХХ ст.: зниження рівня конкуренції в економіках розвинених країн, домінування монополій, ослаблення навіть міжгалузеві конкуренції через взаємопроникнення фінансового та промислового капіталу та зрощування економічної і політичної влади. В результаті, з одного боку, «переможці капіталістичного змагання» значною мірою убезпечили себе від ризиків, пов'язаних з підприємницькою діяльністю, а з іншого боку, більша частина суспільства стала мало не більш безправною, ніж кріпаки, з чим, природно, миритися не збиралася. Невдоволення переважаючої частини суспільства робить ситуацію вибухонебезпечною і може розвиватися в одному з таких напрямів:

1. Соціалізм. Це революційний шлях, й історично це рішення з'явилося першим. Сенс соціалістичних перетворень олігархічного капіталізму простий. Зберігаючи техніку, технологію та організацію праці на підприємствах (висловлюючись мовою марксизму, продуктивні сили), вносимо кардинальні зміни у відносини розподілу. Будемо ділити по-чесному, а не так, як раніше ділили буржуї-кровопивці. Ідея виглядала привабливою, тим більше, що організаційно-інноваційна, пошуко-

ва, пов'язана з творчістю та ризиком роль підприємця за умов олігархічного капіталізму значно редукується або перекладається на плечі тих же найманих працівників, а власник бізнесу виступає як зайвий і навіть шкідливий паразит. Споглядаючи з висоти нашого історичного досвіду, ми розуміємо, що таке рішення має системну ваду – воно не враховує, що всього на всіх все одно не вистачить, а отже, будуть конфлікти інтересів. У СРСР це швидко з'ясувалося на гіркому досвіді. І далі почалися метання – від військового комунізму спочатку до зрівнялівки наприкінці. Але у будь-якому вирішенні проблеми радянської економіки принцип справедливості насправді підмінявся принципом рівності. Друга проблема-питання соціалізму – *хто* буде справедливо ділити (оскільки капіталіст-експлуататор теж ділить, але, як виявляється, несправедливо). Відповідь, що була дана на практиці: ділити буде безособовий суперсуб'єкт – кристально чесна пролетарська держава. Але ж держава – це фікція, за цим брендом стоять реальні живі люди-чиновники, зі своїми інтересами, потребами, упередженнями. Партократичний результат еволюції соціалізму з притаманною йому системною кризою показав, що соціалістичний шлях виходу з тупика олігархічного капіталізму далекий від ідеального. Але у 1920-х рр. це було неочевидно. Соціалізм виглядав однаково привабливим для численних представників нижніх верств і лякаючим для панівної верхівки, яка хотіла б позбутися цієї загрози.

2. Фашизм, який виник після появи і поширення ідеї соціалізму і як пряма реакція на неї. По суті, той же державно-монополістичний капіталізм, але поєднаний зі спробою алієнізувати соціалістів-комуністів і перенаправити на них невдоволення відлучених від влади мас суспільства з безпосередніх винуватців (олігархів). Тобто проблема з матеріально-економічної площини переноситься у площину емоційну. З пропагандистською точки зору завдання, прямо сказати, нетривіальне – змусити робітників та дрібних власників ненавидіти

цілком зрозумілих лівих. Але фашисти, без сумніву, показали себе як талановиті пропагандисти. Муссоліні та Гітлер – найкращі тому приклади. Свідомо чи випадково, але фашисти знайшли дійову технологію обдурювання і маніпуляції масами. Щоб позбутися лівих, марно просто на них тиснути. Не можеш побороти рух – очолює його, перехопи найпривабливіші ідеї і пообіцяй втілити їх. Принаймні, на словах. Тобто червоних потрібно замінити на коричневих демагогів з псевдосоціалістичними промовами. Усі інші проблеми фашизму (репресії, відсутність свободи слова, експансіонізм, «підніmemo Німеччину з колін») – похідні від необхідності наповнити порожнечу псевдосоціалістичної демагогії хоч чимнебудь. Страшні похідні.

3. Неолібералізм. Цей вихід з кризи олігархічного капіталізму був знайдений пізніше за інші, фактично після Другої світової війни. Суть його проста: усвідомити, що олігархічний капіталізм – це система, де переваги, які базуються на свободі підприємництва та конкуренції, вже зникли через концентрацію капіталу, ринкової та політичної влади. Тож якщо олігархічний капіталізм антиліберальний, то рішення – у поверненні до конкурентного капіталізму з максимальною секуляризацією: церква від держави, бізнес – від держави, навіть гілки влади повинні бути незалежними. Коротше, по максимуму запобігти взаємопроникненням і змовам, щоб не допустити «природного» повернення олігархічного капіталізму з його тупиком розвитку. Усі інші ліберальні атрибути (антимоніпольне законодавство, захист прав споживачів, ліберальні журналісти, які всюди сунуть свого носа, самообмеження капіталістів через запровадження принципів соціальної відповідальності [7] тощо) – похідні від цієї ідеї запобігання природному ходу речей, що уособлюється у вироджен-

ні конкуренції в монополію. І в цьому сенсі лібералізм – найнеприродніший з трьох варіантів вирішення проблеми безвиході олігархічного капіталізму. Він хоче зберегти всі передумови, але не повинен допустити виникнення олігархічного капіталізму. Тобто і тортики їсти, і не поправлятися (замість того, щоб вирішувати проблему резекцією шлунка або заміною тортка на сіно з умовляннями, що це жах як солодко і корисно).

Отже, сутнісне визначення фашизму, яке дозволяє виокремити це явище з масиву політико-економічних режимів та систем, має врахувати каузальний (вирішення проблеми тупиковості олігархічного капіталізму) та інструментальний (консервація ситуації та недопущення змін за рахунок псевдосоціалістичної демагогії) аспекти. Тому фашизмом пропонуємо називати режим, для якого обов'язково характерні одночасно дві ознаки:

1. Олігархічний капіталізм.
2. Псевдосоціалістична демагогія.

А як же бути з проявами фашизму, у тому числі і тими, які були небезпідставно затавровані: ксенофобія, расизм, масові репресії, експансіонізм, мілітаризм та інші? Вважаємо, що усе це не може бути віднесене до сутнісних ознак. Це лише обгортка, яка може змінюватися, і саме мінливістю цієї обгортки ми завдячуємо таким суттєвим відмінностям фашистських режимів у різних країнах. Тобто для фашизму характерна відносна одноманітність політико-економічного змісту, але різноманіття форм його прояву.

Висновки та напрями подальших розвідок. Таким чином, для визначення певного політичного режиму або програми політичної партії як фашистських маємо довести, що цей режим або програма захищають олігархат, причому роблять це за допомогою псевдосоціалістичної демагогії.

Список використаних джерел

1. Payne S. Fascism: Comparison and Definition / Stanley Payne. – University of Wisconsin Press, 1980. – P. 7.
2. Umberto Eco. Ur-Fascism [Electronic resource] // The New York review of books; NYREV, Inc. – Available at: <http://www.nybooks.com/issues/1995/06/22/>

3. Стругацкий Б. Фашизм – это очень просто / Б. Стругацкий // Невское время (СПб.). – 1995. – 8 апреля.
4. Лопухов Б. Фашизм и рабочее движение в Италии, 1919–1929 гг. / Б. Лопухов – М.: Наука, 1968.
5. Рахшмир П. История фашизма в Западной Европе / П. Рахшмир, С. Пожарская, Г. Горошкова, Л. Гинцберг, В. Давидович. – М.: Наука, 1978.
6. Nolte E. Three Faces of Fascism / Ernst Nolte. – Henry Holt & Company, Inc, 1966.
7. Шкура І.С. Роль соціально відповідального інвестування у забезпеченні сталого розвитку України / І.С. Шкура // Економічний Нобелівський вісник. – 2016. – № 1. – С. 252–262.

References

1. Payne, S. (1980). *Fascism: Comparison and Definition*. University of Wisconsin Press.
2. Umberto Eco (1995). *Ur-Fascism*. The New York review of books, NYREV, Inc. Available at: <http://www.nybooks.com/issues/1995/06/22/> (Accessed 16 December 2016).
3. Strugatsky B. (1995). *Fascism – eto ochen prosto* [Fascism? It is simple] Nevskoye vremia (SPb) [Neva Time (SPb)], 8 April (In Russian).
4. Lopukhov B. (1968). *Fascism I rabochee dvizheniye v Italii, 1919-1929*. [Fascism and workers movement in Italy, 1919-1929], Moskow, Nauka Pbl. (In Russian).
5. Rahshmir P., Pozharskaya S., Gorshkova G., Gintsberg L., Davidovich V. (1978). *Istoria fascisma v Zapadnoi Evrope* [History of fascism in West Europe], Moskow, Nauka Pbl. (In Russian).
6. Nolte E. (1966). *Three Faces of Fascism*. Henry Holt & Company, Inc.
7. Shkura I. (2016). *Rol sotsialno vidpovidalnoho investuvanna u zabezpechenni stalogo rozvytku Ukrainy* [Role of socio-responsible investing in providing sustainable development of Ukraine], Nobel Economic Herald, no. 1, p. 252-262 (In Ukrainian).

В статье решается проблема формирования простого, понятного и операбельного определения фашизма как политико-экономического феномена. Проанализированы методические подходы к определению фашизма, которые были применены политиками, учеными, деятелями культуры. В рамках типологии предложено выделять эмоциональный, феноменологический и сущностный типы определений фашизма. Проанализированы преимущества и недостатки определений каждого типа. Предложено сущностное определение фашизма как феномена использования псевдосоциалистической демагогии для защиты интересов олигархата.

Ключевые слова: фашизм, псевдосоциалистическая демагогия, олигархат, методология формирования определений.

In the article the problem of forming a simple, clear and operable definition of fascism as a political and economic phenomenon was solved. Methodological approaches to the definition of fascism, which were used by politicians, scientists, cultural figures were analyzed. Within the typology, it is offered to allocate emotional, phenomenological and essential definitions of fascism. Advantages and disadvantages of each type were analyzed. Author proposes the essential definition of fascism as a phenomenon of the use of pseudo-socialist demagoguery to protect the interests of the oligarchy.

Key words: fascism, pseudo-socialist demagoguery, oligarchy, the methodology of forming definitions.

Одержано 09.10.2016.